



HADİSLERDE KUL HAKKI İHLALLERİ (MEZALİM) VE ÇÖZÜM YOLLARI¹

VIOLATION OF HUMAN RIGHT IN THE LIGHT OF HADITH AND WAYS OF COMPENSATION

Mehmet ÇİMEN

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Malatya/Türkiye

PhD Student, Inonu University, Faculty of Theology, Malatya / Turkey

cimenmehmet1187@gmail.com

orcid.org/0000-0002-4821-6922

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 06 Nisan /April 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 28 Haziran/June 2021

Yayın Tarihi/Published: Haziran/June 2021

Atıf/Cite as: Çimen, Mehmet. “Hadislerde Kul Hakkı İhlalleri (Mezalim) ve Çözüm Yolları”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2021), 63-91.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

¹ Bu makale, “Hadislerde Kul Hakkı İhlalleri (Mezalim) ve Çözüm Yolları” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ÖZ

İnsanların bireysel gelişimlerini inşa etmek ve güvenli bir toplumsal yapıyı temellendirmek için diğer insanların başta yaşam olmak üzere temel hak ve özgürlüklerini ihlal etmemesi gerekir. Haklara riayet dini olan İslam'ın temel öğretilerinde kul hakkı konusuna büyük önem verilmiştir. Hak ihlalleri aile problemlerinden yolsuzluklara, sosyal ilişkilerin çözülmesinden görevlendirmelerde ehliyet ve liyakat ilkelerinin göz ardı edilmesine kadar çok farklı türleri sosyal, iktisadi ve idari hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Bu bireysel ve toplumsal hak ihlalleri toplumun maddî ve manevî olarak geri kalmasında büyük rol oynadığı açıktır. Bu çalışma, hak ihlalleri konusunu ve bu ihlallerin çözüm yollarını dinimizin temel öğretileri ışığında inceleyerek farkındalık ve bilinç oluşmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Kul hakkı ihlalleri, konularına göre can, mal ve saygınlık başlıkları altında ele alınmıştır. Muhataplarına göre ise en yakın sosyal halkadan başlanarak tüm topluma kadar konu incelenmiştir. Hak ihlallerinin yaşanmaması için, yaşandıktan sonra ise telafisi için dinimizce öngörülmüş olan gerekli tedbirler ele alınmıştır. Son olarak Allah Resulü'nün (sav) hak ihlallerine yaklaşım tarzı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hak, Kul Hakkı, İhlal, Helalleşme.

ABSTRACT

Islam which is a religion that protects rights has given great importance to human rights issue in its teachings. The individual and social right violations which arise in all areas of life, be it social, economic or administrative, and range from family problems to corruption, from dispersion of social bonds to disregarding competency in assignments, play a huge role in the backwardness of the society from both material and moral perspective. In this study, it is aimed to examine the right violation issue with all its dimensions and its solutions in the light of Islam's basic teachings and to contribute to the awareness and consciousness regarding this critical issue. Human right violations have been examined with regard to its subject under life, property and prestige titles and with regard to the people starting from inner social circles up to the whole society. The precautionary steps in order to prevent violations and if happened, to compensate them are analyzed. Finally, the Prophet's (pbuh) approach to right violations has been examined.

Keywords: Hadith, Right, Human Rights, Violation, Compensation.

GİRİŞ

Günümüzde toplumun yaşadığı her türlü problem incelendiğinde, temelde dinimizde büyük bir önemi haiz olan kul hakkının ihlallerinin yer aldığı görülmektedir. Hayatın her sahasında kul hakkı ihlallerinin çok büyük boyutlarda yaşandığı bir dönemden geçilmektedir. Sosyal, iktisadi ve idari olsun kul hakkı ihlallerinin çok farklı türleri ile karşılaşmaktadır. Aile problemlerinden ticari hayattaki aldatmalara, sosyal ilişkilerin çözülmesinden görevlendirmelerde ehliyet ve liyakat ilkelerinin göz ardı edilmesine kadar her sahada yansımaları görülen bireysel ve toplumsal hak ihlallerinin toplumun maddî ve manevi olarak geri kalmasında büyük rol oynadığı açıktır. Başlıca can, mal, onur konularında söz konusu olan, aileden başlayarak komşu, akraba, işçi-işveren, yöneten-yönetilen gibi farklı ilişkileri kapsayan, kul hakkı ihlalleri yaşanan toplumsal problemler muvacehesinde büyük bir güncel önem taşıdığı düşünülmektedir.

Kuran ve sünnette kul hakkı ve kul hakkı ihlalleri konusunun üzerinde önemle durulmuştur. Allah kitabında hakların ihlal edilmemesini², taraflar arasında hüküm verirken adaletin elden bırakılmamasını³ hatta yakın akrabalara karşı dahi adil davranılmasını emretmiştir.⁴ Hz. Peygamber (sav) ise hadislerinde Müslümanları birbirini sevmeye, birbirine merhamet etmeye birbirini kenetleyen bir binanın yapı taşlarına⁵ yahut bir organın acısını uykusuz kalarak ve ateşi yükselerek aynen paylaşan bir vücuda⁶ benzetmiş, bir Müslümanın kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de isteyeceğini⁷ ve Müslümanın, elinden ve dilinden emin olunan, müminin de insanların canları ve malları hususunda güvende oldukları kimse olduğunu⁸ bildirmiştir. Böyle bir Müslüman, kul hakkı konusunda son derece saygılı ve insanların kendisinden emin olduğu kişi olmalıdır. Resulullah (sav), Cenabı Hakk'ın huzuruna, üzerinde hiç kimsenin her hangi bir hakkı olmadan ulaşmayı istediğini söyleyerek⁹

² el-Bakara 2/188

³ en-Nisâ 4/3.

⁴ en-Nisâ 4/135.

⁵ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, el-Câmi'u's-şâhîh, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, (b.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1422), "Salât", 88; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, el-Câmi'u's-şâhîh. Thk. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî. (Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), "Birr", 65.

⁶ Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Birr", 66.

⁷ Buhârî, "İmân", 7; Müslim, "İmân", 71.

⁸ Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmîzî, Sünenü't-Tirmîzî, Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, (Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "İman", 12; Ebû 'Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, es-Sünen, Thk. 'Abdulfettâh Ebû Gûdde, (Halep: Mektebu'l-Maţbu'âti'l-İslâmiyye, 1406/1986), "İman", 8; Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 14/499.

⁹ Süleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî Ebû Dâvûd, es-Sünen, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, ts.), "Büyü", 51; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 14/443.

kul hak ihlallerine karşı hassasiyetini ümmetine örnek bırakmıştır. Ayrıca, Cahiliye devrinde mazlumların haklarını korumak üzere yapılan Hılfü'l-Fudûl anlaşmasına katılmış, İslam geldikten sonra da bu anlaşmadan övgüyle bahsetmiştir.¹⁰

Çeşitli kul hakkı ilişkileri (örneğin, komşu veya akraba hakları) araştırmalara konu olmuşsa da¹¹ özellikle kul hakkı ihlalleri konusunun, konunun büyük güncel kıymetine rağmen, tüm boyutlarıyla incelenmediği görülmektedir. Bu çalışmada kul hakkının faziletinden ziyade kul haklarının ihlal edilmesi durumunu ele alarak bu konuda farkındalık uyandırmak ve bilinçlendirmeye katkıda bulunmak istenmiştir. Nitekim toplumda hak ihlallerinin yaşanmadığı sağlıklı ilişkiler ancak böyle bir farkındalık ve bilinç neticesinde sağlanabilir. Ayrıca, toplumun kul hakkına riayetini fazileti hakkında, hak ihlallerinden sakınmaya nispetle daha fazla bilgili olduğu, bu sebeple caydırıcılık temini yönünden hak ihlallerin daha iyi anlaşılması gerektiği düşünülmektedir. İnsan haklarına vurgunun arttığı çağımızda, İslam dininin ortaya koyduğu kul hakkı hassasiyetinin yeterli seviyede bilinmesi önem arz etmektedir. Öte yandan, hak ihlallerinin çözümü için dinimizin önerdiği çözüm yollarının ve Resul-i Ekrem'in (sav) hak ihlallerine karşı sergilediği tutum ve üslubun bilinmesi de konunun tüm boyutlarıyla anlaşılması adına faydalı olacaktır.

Kul hakkı konusunda yapılmış bazı önemli çalışmalara işaret etmekte fayda olacaktır. Toksarı'nın, kul hakkı ihlallerini konularına göre inceleyen makalesi hak ihlallerine vurgu yapması, konunun güncelliğine dair verdiği örnekler ve kapsamlı tahlilleri ile kıymetli bir çalışmadır.¹² Sancaklı'nın, insan haklarını konuları bakımından sınıflandırarak inceleyen, ayrıca, hakların korunmasında cezai müeyyidelerin gerekliliğini ele alan çalışması da konuyla ilgili geniş bir çalışmadır.¹³ Öge, insan hakları ihlallerine kelami bir açıdan yaklaşmış, bu ihlallerin dinî ve ahlâkî alanda kebâir olarak nitelenebileceğini belirtmiştir.¹⁴ Topaloğlu,

¹⁰ Ebû Muhammed Cemaleddin İbn Hişâm, es-Siret'ü'n-nebeviyye, thk. Mustafa es-Sekka vd. (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 1/134.

¹¹ Mehmet Eren, "Kur'ân ve Sünnete Göre Sila-i Rahmin Önemi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 12 (2008), 368-380; Âdem Dölek, "Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek (Sila-i Rahim)", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/2 (2010), 33-56; Ömer Özpınar, "Hadislere Göre İslâm Kardeşliğinin Anlamı ve Korunması İçin Alınacak Tedbirler", Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 1 (2014), 129-157; Hayati Hökelekli, "İslâm'ın İnsan Görüşü Işığında İşçi Hakları", İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği Sempozyumu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 233-242.

¹² Ali Toksarı, "Farklı Bir Açıda İnsan Hakları", Diyanet İlmî Dergi, 47/2 (2011), 73-90.

¹³ Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber ve İnsan Hakları", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 3/2 (2003), 23-51.

¹⁴ Sinan Öge, "İnsan Hakları İhlalinin Dinî-Ahlakî Adlandırması: Büyük Günah", İnsan Hakları ve Din Sempozyumu, ed. Tevhit Ayengin (Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2010) 177-188.

günümüzde insan hakları sözleşmelerinde yer alan maddeleri İslâmî açıdan değerlendirmiştir.¹⁵ Yukarıda bahsi geçtiği üzere, çalışmamız kul haklarına riayetın önem ve faziletinden ziyade, hak ihlallerinin ağır sonuçlarına işaret eden öğretilere dikkat çekilmesi, hak ihlallerinin konu ve muhataplarına göre gruplandırılması, ihlallere karşı öngörülen çözüm yollarının ve ihlaller karşısında nebevî yaklaşımın ele alınması yönleriyle mezkûr çalışmaları tamamlamaya ve hak ihlalleri konusunu tüm boyutlarıyla bir bütünlük halinde sunmaya gayret etmiştir.

1. Kur'an'da Ve Sünnette Kul Hakkı İhlalleri (Mezâlim)

Kul hakları, insanların canları, bedenleri, manevi şahsiyetleri, saygınlıkları gibi konulardaki kişilik haklarıyla, mal ve aile fertlerine ilişkin haklarından oluşmakta, bu haklara yönelik ihlallere de “mazlime” ya da bu kelimenin çoğulu olan “mezâlim” denmektedir.¹⁶ Hadislerde bu kavram bu manada kullanılmış, İmam Buhârî, mezâlim ile ilgili hadisleri “Kitabü'l-Mezâlim” başlığı altında Sahih Buhârî’de müstakil bir kitapta toplayarak konunun dinimizdeki önemine de işaret etmiştir.

Kul hakkı ihlalleri aslında bir zulüm çeşididir. Kuran Kerim’de çeşitli ayeti kerimelerde bu tarz zulümlere muayyen örnekler verilerek dikkat çekilmiştir. Allah Teâlâ, faiz alıp vermeyi,¹⁷ yetim mallarının haksız yere yenmesini,¹⁸ iman edenlerin, birbirlerinin mallarını aralarında rızasız şekilde batıl yollarla yemesini¹⁹ zulmetmek olarak nitelemiştir. Müslümanların zulmedenlere meyletmemeleri gerektiğini,²⁰ zulmedenleri asla sevmediğini,²¹ zalimlerin yardımcısının olmadığını,²² onlardan azabın hafifletilmeyeceğini, onlara süre tanınmayacağını,²³ o gün yapmış oldukları zulümden dolayı sunacakları mazeretin onlardan kabul edilmeyeceğini ve isteklerinin geri çevrileceğini²⁴ ve aralarında adaletle hükmedileceğini²⁵ bildirmiştir. Yine, “Allah’ı sakın zalimlerin yapmakta olduklarından habersiz sanma, onları yalnızca gözlerin korkudan yerinden fırlayacağı güne

¹⁵ Nuri Topaloğlu, “İnsan Hakları ve İslam”, Diyanet İlmî Dergi, 26/1 (1990), 3-12.

¹⁶ Mustafa Çağrı, “Kul Hakkı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 20 Ocak 2020).

¹⁷ el-Bakara 2/279.

¹⁸ en-Nisâ 4/ 10.

¹⁹ en-Nisâ 4/ 29-30.

²⁰ el-Hud 11/113.

²¹ Âl-i İmrân 3/ 140.

²² el-Bakara 2/270.

²³ en-Nahl 16/ 85.

²⁴ er-Rum 30/57.

²⁵ Yunus 10/54.

ertelemektedir.”²⁶ şeklindeki ayeti kerime her çeşidiyle zulmün kıyamet günü çok büyük bir yaptırıma tabi olacağını net biçimde ortaya koymaktadır.

Zulmün mahiyeti ve çeşitleri şu hadiste anlatılmaktadır: “Zulüm üç çeşittir: Allah’ın affetmediği zulüm, Allah’ın affettiği zulüm ve Allah’ın bırakmayıp hesabını sorduğu zulüm. Allah’ın asla affetmediği zulüm şirktir. Çünkü Allah “*şirk büyük bir zulümdür*”²⁷ buyurmuştur. Allah’ın affedeceği zulüm kulların kendi nefislerine karşı yapmış oldukları zulümdür. Bu zulüm Rabbiyle kendi arasındaki yaptığı hatalardır. Allah’ın hiç bırakmayıp, mutlaka hesabını soracağı zulüm ise, kulların birbirlerine karşı yaptıkları zulümdür. Allah mazlumların hakkını zalimlerden alır.”²⁸

Hadislerde zulüm konusu yoğun biçimde yer almaktadır. Müslümanlar zulümden son derece sakındırılmakta, zulmün kıyametteki cezası anlatılmaktadır. Bu konuda kutsî bir hadis şöyledir: “Ben zulmü kendi nefsim ve kullarıma haram kıldım. O halde sizde birbirinize zulmetmeyiniz...”²⁹ Allah Resulü (sav) veda hutbesinde pek çok önemli hususu anlatmakla beraber, en büyük vurguyu şu sözleriyle kul hakkı ihlallerine yapmaktadır: “Ey insanlar! Bu (zilhicce) ayınız, bu (Mekke) şehriniz, bu arife gününüz nasıl saygın ise, kanlarınız, mallarınız ve onurlarınız da aynı şekilde saygın ve dokunulmazdır.”³⁰ Dikkatleri iyice toplamaya yönelik bazı soruların ardından söylenen bu veciz ifade, Hz. Peygamber’in veda hutbesinin özüdür denilebilir. Müslümanların can, mal ve onurlarının dokunulmaz ve kutsal olduğunu bildiren bu ifadeler, aynı zamanda konumuz için bir serlevha mesabesinde.

Resulullah (sav) Müslümanları, birbirlerinin hakları konusunda şu hadisiyle kapsamlı bir şekilde uyarmıştır: “Sakin zanna yer vermeyin. Zira zan, sözlerin en yalanıdır. İnsanların ayıplarını araştırmayın, insanları gizlice dinlemeyin, rekabet etmeyin, birbirinizi kıskanmayın, birbirinize düşmanlık etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, ey Allah’ın kulları, Allah’ın emrettiği şekilde kardeş olun. Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona ihanet etmez, ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, onu küçük görmez. Kişiye kötülük olarak, Müslüman kardeşini küçük görmesi yeterlidir. Müslümanın malı, kanı ve onuru diğer Müslümana haramdır.”³¹ Kul hakkı ihlallerinden sakındıran bir başka hadiste ise, mazlumun bedduasından

²⁶ İbrahim 14/42.

²⁷ Lokman 31/13.

²⁸ Ebû Bekir Ahmed b. ‘Amrel-Bezzâr, *el-Müsned (el-Müsnedü'l-kebir, el-Bahrü'z-zehâr)*, thk. Mañfuzurrahman Zeynullah v.dğr. (Medine: Mektebetü'l-'Ulüm ve'l-Hikem, 1988-2009), 13/115.

²⁹ Müslim, “Birr”, 55.

³⁰ Buhârî, “İlim”, 9; Müslim, “Kasâme”, 30.

³¹ Buhârî, “Nikâh”, 46, “Edeb”, 57, Müslim, “Birr”, 28-34.

sakınmak gerektiği, nitekim onun duasıyla Allah Teâlâ arasında bir perde olmadığı belirtilmiştir.³² Ayrıca, bir şehidin bile bütün günahlarının bağışlanacağı, ancak kul hakkının bağışlanmayacağı bildirilmiştir.³³ Bu bilgilerden kul hakkının bir insan için ne derece bağlayıcı ve ciddi bir konu olduğu anlaşılmaktadır.

Zulmün kıyametteki acı neticesini açıklayan bir hadis şöyledir: “Zulüm, zalim için kıyamet gününde zifiri karanlıklardır.”³⁴ İbn Hacer, bu hadisin şerhinde İbn Cevzi’nin şöyle dediğini zikretmiştir: “Zulüm iki tür günahı birleştirir: Biri, başkasının malını haksız yere almak, diğeri de Allah’ın bu husustaki emrine karşı gelmektir. Zulmün günahı, diğer günahlardan daha büyüktür. Çünkü genellikle karşı koyma gücü olmayan zayıflar zulme uğrar. Zulüm, kalbin karanlık olmasından kaynaklanır. Çünkü kalp, hidayet nuruyla aydınlansa ibret alırdı. Muttakiler kıyamet günü, takvaları sebebiyle oluşan nurun aydınlığında hareket ederken, zalim zulmünün karanlığında kalır.”³⁵

Kıyametteki hesaplaşmanın ne derece dakik olacağını şu hadisten öğreniyoruz: “Kıyamet günü hak sahiplerine haklarını mutlaka eda edeceksiniz. Öyle ki boynuzsuz koyun, boynuzlu koyundan hakkını alacaktır.”³⁶ Aynı minvaldeki bir diğer hadiste, Hz. Peygamber misvak ağacından bir dal bile olsa bir Müslümanın hakkını yemin ederek alan kimseye Allah’ın, Cehennem’i vacip kılacağını, Cenneti de haram kılacağını bildirmiştir.³⁷

Kıyamet gününde kul haklarının hesaplaşması sevaplar ve günahlar vasıtasıyla olacaktır. Dolayısıyla bugünden bunun önleminin alınması elzemdir: “Kimin üzerinde din kardeşinin onuru, namusu veya malıyla ilgili bir zulüm varsa altın ve gümüşün geçerli olmayacağı kıyamet günü gelmeden evvel o kimseyle helâlleşsin. Yoksa kendisinin salih amelleri varsa, yaptığı zulüm miktarınca sevaplarından alınır, hak sâhibine verilir. Şayet iyilikleri yoksa zulüm yaptığı kardeşinin günahlarından alınarak onun üzerine yükletilir.”³⁸

Yine, bu sevap-günah takasının insanı ne derece zor durumda bırakabileceği şu hadisten tüm netliğiyle anlaşılmaktadır: “Asıl müflis, kıyamet gününde kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve verdiği zekâtla gelir. Ancak dünyada iken şuna sövmüş, buna iftira atmış, ötekinin

³² Buhârî, “Zekât”, 63; Müslim, “İmân”, 29.

³³ Müslim, “İmâre”, 119.

³⁴ Buhârî, “Mezâlim”, 8; Müslim, “Birr”, 57.

³⁵ Ahmed b. ‘Ali İbn Hacer el-‘Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru’l-Mâ’rife, 1379), 5/100.

³⁶ Müslim, “Birr”, 60; Tirmizî, “Kıyâmet”, 2.

³⁷ Müslim, “İmân”, 218.

³⁸ Buhârî, “Mezâlim” 10, “Rikâk”, 48.

malını yemiş, berikinin kanını dökmüş, bir başkasını da dövmüştür. İhlal ettiği bu hakların karşılığı olarak iyiliklerinden alınıp hak sahiplerine verilir. Şayet hesabı görülmeden iyilikleri biterse, mağdur ettiği insanların günahlarından alınarak bunun üzerine yüklenir, sonra da cehenneme atılır.”³⁹

Kıyamet günü kul haklarının hesaplaşması o derece hassas ve çetin olacaktır ki müminler cennete girmeden hemen önce üzerlerindeki kul haklarından arındırılacaklardır: “İnananlar Cehennemden kurtulunca Cennetle Cehennem arasındaki bir köprüde bekletilirler ve dünyada iken birbirlerine yapmış oldukları haksızlıkları ödeşirler. İyice temizlenip birbirinin hakkından arındırılıncaya kadar Cennet’e girmelerine izin verilmez.”⁴⁰

2. Konuları Bakımından Kul Hakkı İhlalleri

2.1. Can Hakkında Hak İhlalleri

Kul hakkı ihlallerinin en büyüğü haksız yere bir insanı öldürmektir. Günümüzde çok sık biçimde aile içi cinayetlerine, gençlerin küçük sebeplerle birbirlerini ağır şekilde yaralamalarına, kardeşlerin bile bir arazi kavgası gibi bir sebepten dolayı birbirlerini öldürdüklerine dair haberler gündeme gelmektedir. Cenabı Hak “Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.”⁴¹ buyurmuş, bir mümini kasten öldüren kişinin gazaba uğramış ve lanetlenmiş olarak ebediyen cehennemde kalacağını bildirmiştir.⁴²

Hz. Peygamber (sav) büyük günahlardan birisinin de adam öldürmek olduğunu,⁴³ bir müminin öldürülmesinin Allah Teâlâ katında dünyanın yok olmasından daha büyük bir olay olduğunu⁴⁴ söylemiştir. Bu cinayetin büyüklüğü şu ifadelerle iyice pekişmektedir: “Gökte ve yerde olanların tümü bir mümini öldürmek için işbirliği yapsalar Allah onların hepsini yüz üstü Cehennem’e yollar.”⁴⁵ İnsanlar arasında kıyamet günü görülecek ilk davanın kan dökmekle ilgili davaların olması da,⁴⁶ haram kan dökmediği müddetçe müminin, dini

³⁹ Müslim, “Birr”, 59.

⁴⁰ Buhârî, “Mezâlim”, 1; “Rikâk”, 48.

⁴¹ el-Mâide 4/32.

⁴² en-Nisâ 4/93.

⁴³ Buhârî, “Şehâdât”, 10.

⁴⁴ Nesâî, “Tahrîmü’l-Dem”, 2. Ayrıca bkz. Tirmizî, “Diyât”, 7; İbn Mâce, “Diyât”, 1.

⁴⁵ Tirmizî, “Diyât”, 8.

⁴⁶ Buhârî, “Diyât”, 1; Müslim, “Kasâme”, 28.

hususunda bir genişlik içinde olmaya (Allah'ın rahmetini ummaya) devam etmesi de⁴⁷ bir başka açıdan konunun önemini aydınlatmaktadır.

Resul-i Ekrem (sav), Müslümanların birbiriyle savaşmalarının küfür olduğunu söyleyerek⁴⁸ böyle bir davranışın imanı zedelediğini belirtmiştir. İbn Hacer, buna küfür denmesinin ya mübalağa yoluyla insanları iyice sakındırmak ya da bu davranışın kâfirlere mahsus bir davranış olduğuna dikkat çekmek için olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Yine, birbirlerini öldürmeye çalışan iki Müslümandan ölenin de öldürülenin de, taşıdıkları niyetten ötürü, cehennemde olduğunu söylemiştir.⁵⁰ Can konusunda hak ihlalleri cinayetten ibaret değildir. Yaralama olayları da bu kısma dâhildir. Hz. Peygamber'in orduyu düzenlerken elindeki çubuğuyla bir Müslümanın canını acıtmasına karşı, elindeki çubuğu ona verip "al sen de bana vur" demesi,⁵¹ bu konuda en küçük görülebilecek bir hak ihlalinin dahi kabul edilmeyeceğini ve mutlaka helalleşilmesi gerektiğini ispatlamaktadır.

2.2. Mal Hakkında Hak İhlalleri

Malın korunması da dinimizce canın korunması gibi en temel insan haklarından. Mal hakkındaki hak ihlalleri insanların emeklerine tecavüz ve haksız kazançtır. Günümüzde helal-haram hassasiyetinin yitirilmesi, her türlü dolandırıcılık ve sahtekârlığın sıradanlaşması, kamu malına rahatlıkla el uzatılması, verilen borçların imkân olmasına rağmen geri ödenmemesi gibi hadiseler, toplumda kul hakkı bilincinin ne kadar zayıfladığının en güçlü göstergelerinden sayılabilir.

Resulullah (sav), kişinin malı uğruna öldürülürse şehit olacağını belirtmiştir.⁵² Nevevî, kişinin, malını haksız yere almaya çalışan kişiyi öldürmesinin caiz olduğunu, âlimlerin genelinin görüşünün bu yönde olduğunu söylemiştir.⁵³ Hz. Peygamber'in, haram yiyen, haram içen ve haram giyen kişinin duasının dahi kabul edilmeyeceğini bildirmesi⁵⁴ mal konusunda hak ihlallerine karşı büyük bir tehdit olarak Müslümanlara ciddi bir uyarıdır. Mal hakkında hak ihlalleri faiz, borcu ödememe, ticarete sahtekârlık gibi ferdi ilgilendiren hak

⁴⁷ Buhârî, "Diyât", 1.

⁴⁸ Buhârî, "Fiten", 8; Müslim, "İmân", 64.

⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/27.

⁵⁰ Buhârî, "Diyât", 2, "Fiten", 10; Müslim, "Fiten", 14.

⁵¹ Ebû Dâvûd, "Diyât", 13.

⁵² Buhârî, "Mezâlim", 33.

⁵³ Ebu Zekeriyya Yaḥya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392), 2/165.

⁵⁴ Müslim, "Zekât", 65.

ihlalleri olabileceği gibi kamu malında yolsuzluk ve rüşvet gibi toplumsal hak ihlalleri de olabilir.

2.2.1. Ferdî Hak İhlalleri

Haksız kazanç çeşitlerinin bir tanesi hem ferdî hem de toplumsal yönü olan faizdir. Zahmetsiz ve risksiz bir gelir kaynağı olan faiz, ekonominin gelişmesinin sürükleyici gücü olan girişimciliği öldürür, servetin atıl kalmasına, verimli yatırımlara yönelmemesine sebep olur. Günümüzde, işsizlik yüksek bir oranda seyrederken, zenginlerin istihdam sağlayacak yatırımlar yapmak yerine faiz gelirine yönelmesi, hak ihlalinin yanında toplumsal sorumluluk bilincinin de zaafına bir işarettir. Cenabı Hak, faiz yiyenlerin kabirlerinden şeytan çarpmış gibi kalkacağını, alışverişle faizin farklı şeyler olduğunu, alışverişin helâl, faizin ise haram olduğunu, inananların faizi terk etmeleri gerektiğini, aksi takdirde Allah ve Resulü tarafından onlara savaş açılacağını, tövbe ettikleri zaman ise affolunacaklarını ve böylece kimsenin haksızlığa uğratılmayacağını bildirmiştir.⁵⁵

Hz. Peygamber (sav) insanı helaka sürükleyen yedi şey arasında faizi saymış,⁵⁶ faizi yiyene, yedirene, yazana, faiz muamelesine şahitlik eden kimseye lânet etmiş ve hepsinin günaha eşit olduğunu belirtmiştir.⁵⁷ Rüyasında, faiz yiyenleri kandan bir nehirde yüzen, ağzında taş olan, kıyıya çıkmak istedikçe ağzına taş atılarak buna izin verilmeyen bir insan durumunda gördüğünü anlatarak faiz yiyenlerin feci akıbetine dikkat çekmiştir.⁵⁸ Hatta borçlunun alacaklıya borçtan dolayı hediye şeklinde bile olsa her hangi bir menfaat sağlamasına müsaade etmemiştir.⁵⁹

Ticarette sahtekârlık, aldatma⁶⁰ ve hile mal konusundaki hak ihlallerinin bir diğer çeşididir. “Ey insanlar mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin. Ancak kendi rızanızla yapmış olduğunuz ticaret bunun dışındadır.”⁶¹ ayeti kerimesi, “Müslüman, Müslüman’ın kardeşidir. Bir kişinin kusurlu malının kusurunu açıklamadan satması helal değildir.”⁶² ve

⁵⁵ el-Bakara 2/275-279.

⁵⁶ Buhârî, “Vesâyâ”, 23, “Tıb”, 48, “Hudûd”, 44; Müslim, “Îmân”, 145.

⁵⁷ Müslim, “Müsâkât”, 106.

⁵⁸ Buhârî, “Ta’bîr”, 48.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 82.

⁶⁰ Hadislerde aşırı belirsizlik (ğarar) içeren alışveriş türlerinin yasaklanması da aldatmanın ve haksız kazancın engellenmesi gayesine matuftur. Bkz. Mehmet Ali Çalgan, “İslâm’da Sermaye Birikimi: İlgili Hadislerin Güncel Bir Okuması”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017), 88.

⁶¹ en-Nisâ 4/29.

⁶² İbn Mâce, “Ticâret”, 45.

malını satarken kötü malı saklayan birisine söylenen “Bizi aldatan bizden değildir”⁶³ hadisi böyle davranışların İslam ile asla bağdaşmayacağını göstermektedir. Resulullah, sözü ve muamelesiyle doğru ve dürüst tüccarın kıyamet günü peygamberlerle, sıddıklarla ve şehitlerle beraber olacağını,⁶⁴ öte yandan, Allah’tan sakınan, iyilik yapan ve dürüst davrananlar hariç, tüccarların günahkâr olarak diriltileceğini⁶⁵ söyleyerek dürüstlüğü teşvik etmiş, hileden de sakındırıştır. Allah Resülü’nün, Allah’ın kıyamet günü yüzlerine bakıp da konuşmayacağı üç kişiden birinin malını yalan üzere yemin ederek pazarlayan kişi olduğunu söylemiş olması⁶⁶ ticarete yalan yemin etmenin ne kadar ağır bir cezayı mucip olduğunu göstermektedir.

Mal konusunda bir diğer hak ihlali borcun imkân olduğu halde zamanında ödenmemesidir. Allah Teâlâ, “Borçlu darda ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet verin”⁶⁷ buyurarak zorda kalan borçluya kolaylık sağlanmasını emretmiş, Allah Resülü de “Satarken, alırken ve borcunu isterken kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet etsin” diye dua etmiştir.⁶⁸ Öte yandan, borçlu samimi bir niyetle borcunu ödemeye çalışmalıdır. Hz. Peygamber buna işaret ederek, “Şüphesiz ki sizin en hayırlınız, borcunu en güzel şekilde ödeyendir” buyurmuş,⁶⁹ ödememe niyetiyle borç alanların ise hırsız muamelesi göreceğini söylemiştir.⁷⁰

İmkânı olan kişinin borcunu vermeyip geciktirmesi özellikle büyük bir hak ihlalidir. Hz. Peygamber (sav) bu hususta “Zengin borcunu geciktirmesi zulümdür.” demiştir.⁷¹ Hz. Peygamber borç konusunda o kadar hassastır ki bir defasında vefat eden bir kişinin borcu olduğunu ve borcunu ödeyecek mal varlığı bırakmadığını öğrenince, cenaze namazını kılmak istememiş, bir sahabenin bu borcu üzerine alması üzerine namazı kılmıştır.⁷² Yine, Allah katında, bir kulun kebâirden (büyük günahlardan) sonra beraberinde getirebileceği en büyük günahlardan birinin, arkasından borcunu ödeyecek kadar mal bırakmadan borçlu olduğu halde

⁶³ Müslim, “İmân”, 164, “Fiten”, 16.

⁶⁴ Tirmizî, “Büyü”, 4.

⁶⁵ Tirmizî, “Büyü”, 4; İbn Mâce, “Ticâret”, 3.

⁶⁶ Müslim, “İmân”, 171.

⁶⁷ el-Bakara 2/280.

⁶⁸ Buhârî, “Büyü”, 16.

⁶⁹ Buhârî, “İstikrâz”, 4; Müslim, “Musakât”, 120.

⁷⁰ İbn Mâce, “Sadakât”, 11.

⁷¹ Buhârî, “İstikrâz”, 12, “Havâlât”, 1, 2; Müslim, “Müsakât”, 33.

⁷² Buhârî, “Kefâlet”, 3.

ölmesi olduğunu,⁷³ cihat ederken sabırla sırf Allah için öldürülürse kişinin günahlarının affolunacağını ancak borcunun affolunmayacağını söylemiştir.⁷⁴

2.2.2. Toplumsal Hak İhlalleri

Kamu malında yolsuzluk yapmak toplumun tek tek her ferdinin hakkını ihlal anlamına geldiğinden, telafisi neredeyse imkânsız bir suçtur. Yolsuzluklar, aynı zamanda, ülkelerin kalkınmalarını engelleyen en büyük sebeplerden birisidir. Hz. Peygamber (sav) kamu malından haksız/usulsüz gelir elde eden kişinin, cennete girmeyeceğini,⁷⁵ kibir, ganimet malına hıyanet ve borçtan uzak olarak ölen bir kişinin ise cennete girebileceğini⁷⁶ bildirmiştir. Hayber Savaşında şehit düşen bir kişiye şehitliği hayırlı olsun denildiğinde Resulullah, çaldığı bir hırkanın bu şahsın üzerinde ateş olup yandığını söylemiştir.⁷⁷ Kamu malı olmaları nedeniyle Hz. Peygamber, ganimet mallarının geçici bir süre kullanılarak yıpranmasına ve zarar görmesine sebep olunmasını yasaklamıştır.⁷⁸

Bir kamu çalışanı maaşının dışında hiçbir haksız gelir sağlamamalıdır. Bu bağlamda, şu iki hadis önemlidir: “Sizden kimi bir iş için başa getirirsek iğne kadar veya daha düşük şeyi dahi bizden gizlerse bu bir yolsuzluktur. Kıyamet günü onunla gelecek ve onunla rezil olacaktır.”⁷⁹ ve “Kimi memur yaparsak kendisine eş edinsin. Hizmetçisi yoksa bir de hizmetçi alsın. Evi yoksa ev alsın. Ancak bunun dışında başka şeyler alırsa, bu kimse haindir, hırsızdır.”⁸⁰

Rüşvet de kamu malına zarar verilmesine sebep olan bir diğer büyük günahdır. Nitekim rüşvet sonucu ehil olmayan bir kişi ya da şirkete bir işin tevdi edilmesi, bu işin en kaliteli ve ekonomik şekilde yapılmamasına, böylece kamunun zarar görmesine yol açmaktadır. Hz. Peygamber rüşvet alana, verene ve aracı olana lanet etmiş,⁸¹ görevlendirdiği zekât memurlarının kendilerine verilen hediyeleri almalarını kabul etmemiş, onların evlerinde otursalardı bu hediyelerin kendilerine gelmeyeceğini söylemiş, görevlinin haksız yere bir şey

⁷³ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 9.

⁷⁴ Müslim, “İmâre”, 117.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Harâc”, 7.

⁷⁶ Tirmizî, “Siyer”, 21; İbn Mâce, “Sadakât”, 12.

⁷⁷ Müslim, “İmân”, 183.

⁷⁸ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 131.

⁷⁹ Müslim, “İmâre”, 24.

⁸⁰ Ebû Dâvud, “Harâc”, 10.

⁸¹ Tirmizî, “Ahkâm”, 9; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 4.

alırsa o aldığı şey boynunda asılı olduğu halde kıyamet günü getirileceğini belirterek insanları bu konuda uyarmıştır.⁸²

“Allah, emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”⁸³ ilâhî emrine uyulmaması, görevlendirmelerde ehliyet ve liyakat esaslarına riayet edilmemesi de toplumun gelecekteki refahına çok büyük zarar vermeye yol açar ve kalıcı zararı olan kamu hak ihlallerinin en büyüklerindedir. Zira ehil insanların işsiz kalıp, adam kayırmayla, torpille işe girenlerin bulunduğu bir ülkenin gelişmesi ve ilerlemesi elbette düşünülemez. Böylece, uzun vadede hesaplanması güç, çok büyük bir toplumsal kayıp ve hak ihlali doğmaktadır. “İş, ehil olmayana verildiği zaman kıyameti bekleyiniz.”⁸⁴ hadisi de bu durumun vahametine işaret etmektedir.

Mal konusundaki toplumsal hak ihlallerine günümüzde sık rastlanan şu gibi yanlışları da örnek vermek mümkündür: trafik kurallarını çiğneyerek kazalara sebep olmak, okullarda ortak kullanılan sıralara zarar vermek, kütüphanelerden kitapları alıp geri teslim etmemek, kamu çalışanlarının mesai saatine riayet etmemesi ve mesai saatinde insanları mağdur edecek şekilde işine gerekli önemi göstermemesi (toplumun ekonomik yönden geri kalmışlığına yol açtığı için), çevreyi kirletmek, kaçak su ve elektrik kullanmak, kamu arazilerini gasp etmek, vergi kaçırmak, tarla açmak için ormanlık alanları yakmaktır.

2.3. Onur ve İtibar Haklarının İhlali

Mümin asla dil uzatıcı, lânet okuyucu, kötü söz söyleyen bir insan değildir.⁸⁵ İslâm, insanın onuruna, saygınlığına, toplum içindeki itibarına dil uzatılmasını ve zarar verilmesini şiddetle yasaklamış, Müslümanları bu zarara yol açacak olan kötü zan, başkalarının kusurlarını araştırmak, gıybet, alay, hakaret ve iftiradan sakındırmıştır. Hz. Peygamber (sav) Hz. Muaz’a (ra) önemli tavsiyelerde bulunduktan sonra tüm bu tavsiyelerin özü olmak üzere, mübarek dilini eliyle tutarak, diline sahip olmasını, insanların cehenneme girmelerinin başlıca nedeninin dilleri olduğunu söylemiştir.⁸⁶ Bu hadis, çok güçlü bir mesajı içermektedir. İnsanların onurlarına dil uzatmanın, can ve mal konusundaki hak ihlallerinden daha hafife alınamayacak kadar önemli olduğu hadislerde net bir şekilde ortaya konmuştur. Resulullah,

⁸² Buhâri, “Hibe”, 17; Müslim, “İmâre”, 26.

⁸³ en-Nisâ 4/58.

⁸⁴ Buhâri, “İlim”, 2; “Rikâk”, 35; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/343.

⁸⁵ Tirmizî, “Birr”, 48.

⁸⁶ Tirmizî, “İmân”, 8.

haksız yere bir Müslümanın onuruna dil uzatmayı fâizin en şiddetlisi olarak nitelemiş,⁸⁷ ashtan İbn Ömer ise müminin Allah Teâlâ yanındaki hürmetinin Kâbe'ninkinden daha büyük olduğunu belirtmiştir.⁸⁸ Allah'ın Resulü'ne (sav) gelerek “Şunu yaparsak günah var mıdır? Bunu yaparsak günah var mıdır?” diye soran bedevîlere Hz. Peygamber “Ey Allah'ın kulları, (bakın)! Allah, (kullarının üzerinden) zorluğu kaldırmıştır. Ancak bir kul, ne zaman ki kardeşinin şeref ve saygınlığına dokunacak bir iş yaparsa, işte asıl günah budur.” diyerek⁸⁹ konunun hassasiyetini etkili biçimde ifade etmiştir.

Günümüzde alay, gıybet, hakaret gibi günahların sıradanlaşması bir yana, yalan şahitlik ve iftiranın dahi normalleştiği ve yaygınlaştığı görülmektedir. Hz. Peygamber iffetli bir kadına zina iftirası atılmasını yedi büyük günahtan birisi olarak saymıştır.⁹⁰ “Kim Müslümana kötülenmesini dileyerek bir iftira atarsa, Allah onu, kıyamet günü, Cehennem köprülerinden birinin üstünde, söylediği günahtan temizleninceye kadar hapseder”⁹¹ buyuran Allah Resulü (sav) yalan şahitlik hakkında “Yalan şahitlik Allah'a şirk koşmakla denk tutuldu” demiş ve bu sözünü üç defa tekrarlamıştır.⁹² Yine, Hz. Peygamber yalan yere şahitlik yapmayı, Allah'a şirk koşmaktan ve anne-babaya itaatsizlik yapmaktan sonraki üçüncü en büyük günah olarak saymıştır.⁹³

Öte yandan, Hz. Peygamber, kabir azabı görmenin bir sebebinin de insanlar arasında laf götürüp getirmek olduğunu,⁹⁴ laf getirip götüren kişinin cennete giremeyeceğini⁹⁵ bildirmiştir. Yine, Miraç gecesinde, tırnakları bakırdan olan bir kavme uğradığını, bu tırnaklarla yüzlerini ve göğüslerini tırmaladıklarını, bu insanların kim olduğunu sorduğunda bunların, insanların etlerini yiyen ve onurlarına saldıranlar olduğunu öğrendiğini belirtmiştir.⁹⁶ Son olarak, “İki kişinin arasını açmak (usturanın kılı kazıdığı gibi dini kökünden söken) bir kazıyıcıdır.” şeklindeki hadis bu tip hak ihlallerinin ağırlığı hakkında yeterince açıktır.⁹⁷

⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35.

⁸⁸ Tirmizî, “Birr”, 85.

⁸⁹ İbn Mâce, “Tıb”, 1; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 87.

⁹⁰ Buhârî, “Hudûd”, 44; Müslim, “İmân”, 145.

⁹¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 41.

⁹² Ebû Dâvûd, “Akdıye”, 15; Tirmizî, “Şehâdât”, 3; İbn Mâce, “Ahkâm”, 32.

⁹³ Buhârî, “İstîâbetü'l-Mürteddîn”, 1; “Eymân”, 16; “Diyât”, 2.

⁹⁴ Buhârî, “Vudû”, 55; Müslim, “Tahârât”, 111.

⁹⁵ Buhârî, “Edep”, 50; Müslim, “İmân”, 168.

⁹⁶ Ebu Dâvûd, “Edeb”, 35.

⁹⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 57; Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 56; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/499.

3. Muhatapları Bakımından Kul Hakkı İhlalleri

“Her hak sahibine hakkını ver”⁹⁸ hadisi, her türlü hak sahibinin haklarına riayet edilmesine işaret etmektedir. Bu bölümde en yakın sosyal halkadan başlayarak, en geniş çevreye kadar kul haklarının ihlalleri ele alınmıştır.

3.1. Anne-Baba Hakkının İhlali

“Rabbin, O'ndan başkasına kulluk etmemenizi ve anne-babanıza güzel davranmanızı emretti. Şayet onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlılığa ulaşırsa, onlara: "Öf" bile deme ve onları azarlama; onlara güzel söz söyle.”⁹⁹ ilâhî emri ve “Anne ve babasına veya onlardan sadece birine yaşlılık günlerinde yetişip de cennete giremeyen kimsenin burnu yere sürtülsün.”¹⁰⁰ nebevî uyarısı insanın en yakını olan ve insan üzerinde en fazla hakkı ve emeği olan anne ve babaların haklarına en mükemmel şekilde riayet edilmesi gereğine işaret etmektedirler. Anne baba cennetin orta kapısı olduğu gibi,¹⁰¹ haklarının ihlali de insanı en ağır uhrevî cezalara duçar edebilmektedir.

Resulullah büyük günahların en ağırılarının Allah'a şirk koşmak, ana-babaya itaatsizlik etmek ve yalan şahitlik olduğunu¹⁰² belirterek Cenab-ı Hakk'a isyanın hemen yanında anne babaya isyanı zikretmiştir. Allah Teâlâ'nın rızasının babanın rızasına, öfkesinin de babanın öfkesine bağlı olması da¹⁰³ yine konunun önemini ispatlamak için yeterlidir.

3.2. Karı-Koca Arasında Hak İhlali

Boşanmalar, aile içi şiddet ve huzursuzluk toplumda giderek artan ciddi problemlerin başında gelmektedir. Konuya hukukî çözüm getirme çabalarının yanında, sorunun temeline inme, bu probleme yol açan etkenleri anlayıp buna göre çözümler üretme de önemlidir. Karşılıklı hak ve sorumlulukların tam ve doğru olarak bilinmemesi, hak ihlallerinin hafife alınması, bu konularda gerekli eğitim ve bilinçlendirmenin yapılmaması aile problemlerine yol açmaktadır. “Onda huzur bulup kaynaşasınız diye size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet kılması da, O'nun delillerindedir. Şüphesiz bunda, düşünebilen kavim için gerçekten deliller vardır.”¹⁰⁴ ayeti kerimesi aile yuvasının

⁹⁸ Buhârî, “Savm”, 51, “Edeb”, 86.

⁹⁹ el-İsrâ 17/23-24.

¹⁰⁰ Müslim, “Birr”, 9.

¹⁰¹ Tirmizî, “Birr”, 3.

¹⁰² Buhârî, “Şehâdât”, 10, “Edeb”, 6, “İsti'zân”, 35, “İstitâbe”, 1; Müslim, “İmân”, 143.

¹⁰³ Tirmizî, “Birr”, 3.

¹⁰⁴ er-Rûm 30/21.

huzuru yakalamadaki önemine işaret etmektedir. Hanımların, erkeklere Allah'ın bir emaneti olduğunu belirten¹⁰⁵ Hz. Peygamber (sav), en hayırlı insanların, hanımlarına karşı en iyi davrananlar olduklarını bildirmiştir.¹⁰⁶ “Ey Allahım, iki zayıfın, kadın ve yetimin haklarının yenmesinden insanları şiddetle sakındırıyorum.”¹⁰⁷ mesajı da bu husustaki hak ihlallerine karşı önemli bir uyarıdır.

Allah Resulü kadın ve erkeğin karşılıklı haklarının ve sorumluluklarının olduğunu aktarmıştır.¹⁰⁸ Bu meyanda, kişinin geçiminden sorumlu olduğu kimseleri ihmal etmesinin onun için günah olarak yeterli olduğunu,¹⁰⁹ hanımlarını döven erkeklerin hayırlı olmadıklarını¹¹⁰ bildirmiş, buna mukabil kadının da kocası yanında iken kocasının izni olmadan nafile oruç tutmasının, evine eşinin izni olmaksızın başkasını almasının ve onun izni olmadan infak etmesinin doğru olmadığını söylemiştir.¹¹¹ Yine, kadınları kocalarından gördükleri hoşlanmadıkları bir durum yüzünden nankörlük etmemeleri hususunda uyarmıştır.¹¹² Aile içerisinde eşlerin birbirlerine çok büyük emekleri ve hakları geçmektedir ve her iki tarafın da bu iyiliklere son derece vefakâr olmaları hak ihlallerinin yaşanmaması için önemlidir.

3.3. Çocuk Hakkının İhlali

Anne ve baba çocuklarının sahibi değil, emanetçisidir. Çocuklarının haklarına riayet edip etmedikleri hususunda Allah Teâlâ'ya hesap vereceklerdir. Çocuklara haram maldan yedirilmemeli, kötü isim konulmamalı, dinî eğitimleri verilmeli, yapamayacağı görevler yüklenmemeli, katı ve sert davranılmamalı, aralarında adaletsizlik yapılmamalı ve evlilik gibi büyük bir meselede tercih haklarına karışılmamalıdır.

Sahâbilerden Numan b. Bişr (ra)babasının kendisine bir miktar mal hibe ettiğini, annesinin isteği üzerine babasıyla beraber Resulullah'a bu durumu danıştıklarını anlatır. Peygamberimiz (sav) “Başka çocukların var mı?” diye sormuş, babasının olumlu cevabı üzerine, hepsine de aynı şekilde hibe edip etmediğini sormuş, bu soruya olumsuz cevap alınca “Allah'tan kork, çocuklarının sana karşı hürmet ve lütufta eşit davranmaları, seni memnun

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56; İbn Mâce, “Menâsik”, 84.

¹⁰⁶ Tirmizî, “Radâ”, 10; İbn Mâce, “Nikâh”, 50.

¹⁰⁷ İbn Mâce, “Edeb”, 6.

¹⁰⁸ İbn Mâce, “Nikâh”, 3.

¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 45.

¹¹⁰ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 42.

¹¹¹ Buhârî, “Nikâh”, 84-86.

¹¹² Buhârî, “İmân”, 21; Müslim, “İmân”, 132.

etmez mi? Öyleyse, çocuklarınız arasında adil olun” demiştir.¹¹³ Yine, kız çocuğunun izni sorulmadan evlendirilemeyeceğini bildirmiştir.¹¹⁴

3.4. Akraba Hakkının İhlali

Aileden sonra insanın en yakınları akrabalarıdır. “Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının.”¹¹⁵ emr-i ilâhîsi ve “Akrabasıyla ilişkisini koparan kimse cennete giremez.”¹¹⁶ nebevî beyanı akrabalık bağının ihlal edilmemesi hususunda önemlidir. Hz. Peygamber (sav) “Rahim (akrabalık bağı) Rahman’dan bir bağıdır. Kim bunu korursa Allah onunla rahmet bağı kurar, kim de koparırsa, Allah da ondan rahmet bağı koparır.”¹¹⁷ buyurmuş, kıyamet gününde emanet ve rahmin (akrabalık bağı)sıratın sağ ve solunda duracaklarını¹¹⁸ bildirmiştir. Emanet ve akrabalık bağının bu duruşları, elbette onların önemlerinden kaynaklanmaktadır.

3.5. Komşu Hakkının İhlali

Cebrail’in komşu hakkında o kadar çok tavsiyede bulunmasından dolayı, komşuyu mirasçı kılacağını zanneden¹¹⁹ Hz. Peygamber, komşu hakkının ihlalinin sonucunu şu hadisle bildirmiştir: “Kıyamet günü, komşusunun yakasına yapışmış: “Rabbim! Bu komşum kapıyı yüzüme kapattı ve iyiliğini benden esirgedi” diyecek olan nice komşular vardır.”¹²⁰ Komşusunun şerrinden kendisini emniyette hissetmeyen kişinin gerçek manada iman etmemiş olduğunun¹²¹ belirtilmesi de bu konudaki hak ihlalinin vahametini göstermektedir.

Hz. Peygamber komşuluk hakkını en kapsamlı şekilde şu hadisle bildirmektedir: “Senden borç isterse ona borç verirsin. Senden yardım isterse ona yardımda bulunursun. Muhtaç duruma düşerse ona verirsin. Hastalanırsa onu ziyaret edersin. Ölürse cenazesini uğurlarsın. Ona bir hayır isabet ederse buna sevinir ve onu tebrik edersin. Eğer ona bir musibet isabet ederse buna üzülür ve ona taziyetlerini bildirirsin. Tencerenin kokusu ile onu rahatsız etmezsin. Komşunun evini gözetlemek ve ona gelecek rüzgârı kapatmak maksadıyla ondan izin almaksızın binanı ondan daha yükseğe yapmazsın. Yine bir meyve satın alırsan

¹¹³ Müslim, “Hibât”, 13.

¹¹⁴ Buhârî, “Nikâh”, 41.

¹¹⁵ en-Nisâ 4/1.

¹¹⁶ Buhârî, “Edeb”, 11; Müslim, “Birr”, 18, 19.

¹¹⁷ Tirmizî, “Birr”, 16; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 66.

¹¹⁸ Müslim, “İman”, 329.

¹¹⁹ Buhârî, “Edeb”, 28; Müslim, “Birr”, 140; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 13; Tirmizî, “Birr”, 28.

¹²⁰ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 52 (No. 111).

¹²¹ Buhârî, “Edep”, 26; Müslim, “İman”, 18.

ona hediye gönderirsin. Eğer bunu yapamazsan onu komşuna göstermeden gizlice kendi evine sokarsın. Çocuklarını satın aldığın eşyalardan bir parçayla dışarı çıkararak komşunun çocuklarını kızdırmazsın.”¹²² Görüldüğü gibi, bu hadisteki hususların pek çoğuna günümüzde riayet edilmemektedir. “Komşusu aç iken, kendisi tok olan(gerçek) mümin değildir.”¹²³ ve “Hangi mahallede bir kişi aç olarak sabahlarsa o mahalleden Allah’ın zimmeti (koruması) düşer.”¹²⁴ hadisleri de bir başka açıdan komşuluk ilişkilerinin taşıdığı büyük sorumluluğa işaret etmektedirler.

3.6. İşçi-İşveren Hakkının İhlali

Çalışanların haklarının ihlal edilmesi güncelliğini koruyan bir konu olup sanayi devrimi sırasında İngiltere’de işçilerin, hatta kadınların ve küçük çocukların çok ağır ve sağlıksız şartlarda çalıştırılması komünizmin doğmasında büyük rol oynamıştır. Dinimiz ise çalışanların kardeş mesabesinde olduklarını bildirmiş, yemede, içmede, giyimde ayırım yapılmamasını, güçlerini aşan işlerin yüklenmemesini istemiştir.¹²⁵ Çalışanlara alacakları ücret işin başında söylenmeli,¹²⁶ terleri kurumadan da ödenmelidir.¹²⁷ İşçi hakları ihlalinden sakındıran Peygamber Efendimiz (sav), Cenabı Hakk’ın, kıyamette işçisini çalıştırıp ta ücretini vermeyenlerin hasmı olacağını bildirmiştir.¹²⁸ İşçilerin sömürülmesi, sigortasız çalıştırılması işçinin hak ihlali olduğu gibi, işini layıkıyla yapmama, mesai saatlerine dikkat etmeme de işverenin hak ihlalidir. Ancak, kamu sektöründe çalışanların bu tür ihlalleri aynı zamanda tüm topluma karşı yapılmış bir hak ihlalidir.

3.7. Yöneten-Yönetilen Hakkının İhlali

Yöneticiler adâlet ve sorumlulukla yönetmeli, insanları aldatmamalı ve haksız kazanç elde etmemelidir. Buna karşılık yönetilenler ise yöneticilerine itaat etmeli, gerektiği yerde saygı çerçevesinde nasihat görevlerini yerine getirmelidir. Allah Teâlâ’nın en çok öfke duyduğu dört kişiden birinin zalim yönetici olduğunu belirten¹²⁹ Allah Rasulü,

¹²² Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu‘abu’l-îmân*, thk. Abdulalî ‘Abdulhamîd (Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1423/2003) 12/104; İbn Hacer, *Fethû’l-Bârî*, 10/446.

¹²³ Buhârî, *el-Edebu’l-Mufred*, 52 (No. 112).

¹²⁴ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/33.

¹²⁵ Müslim, “İmân”, 38, 40.

¹²⁶ Nesâî, “Eymân ve’n-Nuzûr”, 44.

¹²⁷ İbn Mâce, “Ruhûn”, 4.

¹²⁸ Buhârî, “İcâre”, 10.

¹²⁹ Nesâî, “Zekât”, 77.

Müslümanların işlerini üstlenip de onlar için çabalamayan ve onlara karşı samimi olmayan bir yöneticinin, Müslümanlarla birlikte cennete giremeyeceğini söylemiştir.¹³⁰

“İleride sizler büyük bir hırsla idarecilik isteyeceksiniz, fakat o idarecilik sizin için pişmanlık ve kıyamet gününde de zarar olacaktır. O zamanlarda başkanlık ne kadar tatlıdır, o başkanlık koltuğunu terk edip bırakmak ise ne kadar acı ve kötüdür.”¹³¹ buyuran Allah Resulü (sav), idareciliğin ağır sorumluluğuna dikkat çekmiş, muhtemel hak ihlalleri sonucunda kıyamette büyük bir hüsrana sebep olabileceği konusunda ümmetini uyarmıştır.

3.8. Müslümanların Hakkının İhlali

Kur'an Kerim'de¹³² ve hadislerde¹³³ kardeş oldukları ilan edilen Müslümanların birbirlerine karşı selamını almak, hasta ziyaretine gitmek, cenazesine katılmak, davetine icabet etmeyi içeren¹³⁴ çok temel belli hakları vardır. Müslümanlar birbirlerine karşı her zaman hüsnü zan beslemeli, din kardeşine haset etmemeli, birbirlerine kin beslememeli, kardeşini küçük görmemelidir. Bu kardeşlik hukukuna riayet etmeyenler için şu önemli nebevî uyarılar yapılmıştır: Müslümanların işleriyle ilgilenmeyen kişiler onlardan değildir.¹³⁵ Müminlere zarar veren ve tuzak kuran kişiler, lânetlenmiş, yani Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır.¹³⁶ Hz. Peygamber (sav) ayrıca “Kardeşinle tartışmaya girme, onunla kırıcı konuşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme.”¹³⁷ buyurmuştur.

Müslümanların haklarının ihlaline basit gözükken, ancak önemli bir örnek, çoğu zaman hafife alınan, kopya çekmektir. Kopya çeken bir öğrenci, kısa vadede öğretmenini ve sınıf arkadaşlarını aldatmış, çalışkan öğrencinin hakkını ihlal etmiş, haksız bir başarı elde etmiş ve kötü bir örnek olmuş olur. Ancak uzun vadede, haksız başarısının sonucu olarak hak etmediği bir işe girdiğinde, ehil insanlar hak ettikleri vazifeleri alamamış olacak, kendi ehliyet ve liyakat yetersizliği sebebiyle de toplumu aldatmış ve toplumun geri kalmasına katkıda bulunmuş olacak, ailesine haram kazanç yedirecektir. İşte toplumca yeterince ciddiye alınmayan böyle bir fiil, neticede çok büyük ferdî ve toplumsal hak ihlallerine yol açmaktadır.

¹³⁰ Müslim, “İmân”, 229.

¹³¹ Buhârî, “Ahkâm”, 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/491.

¹³² el-Hucurât 49/10.

¹³³ Buhârî, “Mezâlim”, 3, “İkrâh”, 7; Müslim, “Birr”, 58.

¹³⁴ Buhârî, “Cenâiz”, 2; Müslim, “Selâm”, 4.

¹³⁵ Ebû Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'ce'mu's-sağîr*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985), 2/131(No. 937).

¹³⁶ Tirmizî, “Birr”, 27.

¹³⁷ Tirmizî, “Birr”, 58.

4. Helalleşme Yolları

Öncelikle kul haklarının ihlal edilmemesi için önleyici tedbirler almak gereklidir. Hak ihlalleri yaşandığında ise, bu ihlalleri düzeltmek için derhal helalleşme yollarına başvurulması gerekmektedir. Bu yollar, helalleşme, hak sahibinin hakkından feragat etmesi, suçlunun cezasını çekmesi ve maddi zararın tazmin edilmesidir.

4.1. Hak İhlallerini Önleyici Tedbirler

Kul haklarının ihlal edilmemesi için bu konuda toplumda yeterli seviyede farkındalık ve bilinç uyandırılmalıdır. Bunun yolu ise eğitim ve bilgilendirme. Hak ihlali söz konusu olan konular ve hak sahipleri iyi tanınmalı, muhatap kişi anne-baba, evlat, eş, akraba, komşu, yetim, fakir, işçi-işveren, vb. her kimse ona karşı olan sorumluluklar iyi bilinmelidir.

İkinci olarak, muhtemel hak ihlallerine izin vermemek için konusuna göre gerekli tedbirler alınmalıdır. Örneğin, ölçü aletlerinin doğru değerde olup olmadığına dikkat edilmeli, istenilen malzemenin altında malzeme kullanmamaya özen gösterilmeli, görevlendirmelerde güvenilir ve yetkin kişiler işin başına geçirilmeli, bu konularda gerekli kontrol ve denetim mekanizmaları çalıştırılmalı, hak ihlallerinin maddî ve manevi yönden topluma maliyeti konusunda farkındalık oluşturulmalıdır.

Üçüncü olarak, hak ihlallerine karşı etkili caydırıcılığın temini için topluma ve devlete birtakım görevler düşmektedir. Etkin bir yargı sistemi ile mağdurların hakları rahatlıkla alınabilmelidir ki muhtemel hak ihlalleri önlenibilsin. Bu hususta, “İçinde, zayıf kimsenin incitilmeden hakkını alamadığı bir toplum yücelemez (veya yücelmesin.)”¹³⁸ hadisi yol göstericidir. Toplumun görevi ise mazlumun yanında durmak ve yapılacak hak ihlalini engellemek için çaba harcamaktır. İnsanların zalimi görüp de zulmünü engellemedikleri zaman herkesi kapsayacak bir azabın gelmesinin kaçınılmaz olduğunu belirten hadis¹³⁹ bu hususta önemli bir uyarı olarak değerlendirilmelidir.

4.2. Helalleşme

Helallik isteme, hak ihlali yapan kişinin başvurması gereken ilk yoldur. Bu hususta kesinlikle bir çekince yaşanmamalıdır Zira ahiretteki hesaplaşma çok daha çetin olacaktır. Bu hesaplaşmayı tasvir eden pek çok ayet ve hadis makalenin ilk bölümünde geçmişti. Allah Teâlâ, zalimlerin yeryüzündeki her şeye, hatta bunun yanında bir kat fazlasına daha sahip

¹³⁸ İbn Mâce, “Sadakât”, 17.

¹³⁹ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 5; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17.

olsalardı, kıyamet günündeki korkunç azaptan kurtulmak için hepsini feda edeceklerini bildirmişti.¹⁴⁰ Resulullah (sav) da müminleri helalleşmeye şu sözleriyle davet etmektedir: “Allah, mal ve onur konusunda bir kardeşinin hakkını ihlal edip de ne dinarın ne de dirhemini bulunmayacağı kıyamet gününden önce onunla helalleşen kuluna rahmet etsin.”¹⁴¹ Öte yandan, Hz. Peygamber (sav), bir müminin bir kabahatinden dolayı kardeşinden özür dilediğinde, özrünün kabul edilmemesinin büyük bir vebal olduğunu söylemiştir.¹⁴² Yine, Hz. Peygamber, bir defasında huzuruna gelip işlediği suçtan dolayı hizmetçisini kaç kere affetmesi gerektiğini soran kişiye “Her gün yetmiş kere” cevabını vererek¹⁴³ insanların hoşgörülü olmalarını istemiştir.

4.3. Hak Sahibinin Hakkından Feragat Edip Affetmesi

Hak ihlallerinden kurtulmanın bir diğer yolu, hak sahibinin kendi rızasıyla hakkından vazgeçip af etmesidir. Yüce Allah, “Kötülüğün cezası, onunla denk bir davranıştır. Bununla beraber kim bağışlar ve düzeltme yolunu tutarsa, Allah mutlaka mükâfatını verir”¹⁴⁴ buyurmuş, başka bir ayet-i kerimede ise öfkesini yenip insanların suçlarını bağışlayanların cennette olacağını bildirmiştir.¹⁴⁵ Bağışlamak nefse zor gelen, fakat mükâfatı büyük olan bir davranıştır. Cenabı Hak, affetmenin muttakilere özgü bir sıfat¹⁴⁶ ve takvaya en yakın bir davranış¹⁴⁷ olduğunu söylemiştir.

Resulullah’ın (sav)daima yanında olan hizmetkârı Enes (ra) Allah Resulü’nün kendisine her ne zaman dava getirilirse getirilsin, mutlaka her seferinde davacıya affetmesini tavsiyede bulunduğunu söylemiştir.¹⁴⁸ Yine, Allah Resulü, “Allah, affeden bir kulunun ancak şerefini arttırır.”¹⁴⁹ buyurarak affetmeye teşvik etmiştir. Peygamberimiz affetme konusunda da ümmetine örnek olmuş ve şahsına yönelik her türlü kötülüğü affetmiş ve karşılık vermemiştir.¹⁵⁰

4.4. Ceza ve Kısas

¹⁴⁰ ez-Zümer 39/47.

¹⁴¹ Tirmizi, “Sıfatu’l-kıyâme”, 2.

¹⁴² İbn Mâce, “Edeb”, 23.

¹⁴³ Tirmizi, “Birr”, 31; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 123.

¹⁴⁴ eş-Şûrâ 42/40.

¹⁴⁵ Âl-i İmrân 3/134.

¹⁴⁶ Âl-i İmrân 3/133-4.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/237.

¹⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Diyât”, 3; Nesâî, “Kasame”, 27.

¹⁴⁹ Müslim, “Birr”, 59.

¹⁵⁰ Tirmizi, Birr, 69.

Cezada amaç, haksızlığa uğrayan kişilerin haklarını almak ve suçluya verilecek ceza ile insanların işleyecekleri suçun yanlarına kâr kalmayacağını göstererek toplumda insanların canlarının, mallarının ve onurlarının korunma altına alındığını göstermektedir. “Kısasta hayat var”¹⁵¹ ayeti kerimesi de, “Allah’ın koymuş olduğu cezalardan birinin uygulanması yeryüzüne kırk sabah yağmur yağmasından daha hayırlıdır” nebevî beyanı da¹⁵² toplumun huzuru için ceza ve kısasin gereğine işaret etmektedir. Hiçbir zaman şahsı adına ceza vermeyen Hz. Peygamber, Allah’ın yasakladığı meselelerde ceza vermekten çekinmemiştir.¹⁵³

Hz. Peygamber uygulanan cezanın suçlu için bir mağfiret ve kefaret olacağını bildirmiştir.¹⁵⁴ Yanına ceza uygulanıp da gelen kişilere Allah’tan af dilemesi ve O’na yönelmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Bu tavsiyesini hemen yerine getiren kişiye ise “Allah’ım tövbesini kabul et” diye dua etmiştir.¹⁵⁵

Resulullah (sav), kısasa engel olan kişiye Allah’ın lanet edeceğini aynı zamanda ne farz ne de nafil hiçbir hayrının kabul edilmeyeceğini söylemiştir.¹⁵⁶ Hz. Peygamber (sav), hak ihlallerinin cezalandırılmasında asla taviz vermemiş ve bu konuda hiçbir ayırım yapmamıştır. Kureyş’in soylu kadınlarından birisinin hırsızlık yaptığı bir olayda Üsâme b. Zeyd’in (ra) şefaata talebini “Bizzat Allah tarafından belirlenen bir ceza hususunda şefaatchi mi oluyorsun?” diyerek reddetmiş, ardından insanlara bir konuşma yaparak tarihe geçen şu sözleri söylemiştir: “Ey insanlar! Sizden önceki milletlerin helak olma sebepleri ileri gelenlerden biri hırsızlık yaptığı zaman ceza vermemeleri, güçsüz biri hırsızlık yaptığında ise ona ceza uygulamalarıydı. Allah’a yemin ederim ki, eğer Muhammed’in kızı Fâtıma hırsızlık yapsa, elbette onun elini de keserdim!”¹⁵⁷

4.5. Hakkın Tazmin Edilmesi

Eğer mali bir zarar söz konusu ise, kul hakkı ihlallerinin telafisi, verilen zararın tazmin edilmesini gerektirir. “Kişi aldığını geri verinceye kadar ondan sorumludur”¹⁵⁸ hadisi zararın telafisinin gereğine işaret etmektedir.

¹⁵¹ el-Bakara 2/179.

¹⁵² İbn Mâce, “Hudûd”, 3.

¹⁵³ Buhârî, “Hudûd”, 42.

¹⁵⁴ Buhârî, “Hudûd”, 8,14; Tirmizî, “Hudûd”, 12.

¹⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 9. Nesâî, “Kat’u’s-Sârik”, 3.

¹⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Diyât”, 17. Nesâî, “Kasâme”, 29.

¹⁵⁷ Buhârî, “Hudûd”, 12; Müslim, “Hudûd”, 8.

¹⁵⁸ İbn Mâce, “Sadakât”, 5; Tirmizî, “Büyû”, 39.

Sahabeden birinin devesinin başka bir sahabenin bahçesine girerek malını telef etmesi üzerine Allah Resulü, gündüzleri bahçe sahiplerinin bahçelerini korumaları gerektiğini, gece de deve sahibinin devesinden sorumlu olduğunu söylemiş ve hayvanların gece verdikleri zararın sahiplerine ödettirilmesine hükmetmiştir.¹⁵⁹ “Kim ehliyet sahibi olmadığı halde sahte doktorluk yaparsa vereceği zararı tazmin eder.”¹⁶⁰ hadisi de, uzmanlık gerektiren bir sahada uzman olmayan bir kimsenin yol açtığı zararlardan sorumlu olduğuna dair önemli bir uyarıdır.

5. Hz. Peygamber’in (Sav) Hak İhlallerine Yaklaşım Üslubu

Hak ihlalleri konusunda Allah Resulü’nün yaklaşım tarzına baktığımızda ciddiyeti, tahkiki, adaleti ve hakların korunması hususunda azami ihtimamı asla elden bırakmadığını görmekteyiz.

5.1. Hz. Peygamber’in (sav) Ciddiyeti ve Meseleyi Tahkiki

Toplumda itibar sahibi bir hırsızın elinin kesilmemesi için aracılık yapan, çok sevdiği Usâme b. Zeyd’e hangi sözlerle kızdığına dair hadis yukarıda geçmişti.¹⁶¹ Hz. Peygamber (sav) dava yargıya taşınınca konu artık ferdî olmaktan çıkıp toplumsal bir sorun haline geldiği için insanları şöyle uarmıştır: “Davaları bana getirmeden önce birbirinizi affetmeye çalışın. Aksi halde bir dava bana geldiğinde, benim hüküm vermem kaçınılmaz olur.”¹⁶²

Resulullah meselelerin tahkikine büyük önem vermiş, en küçük şüphe dahi olduğunda had cezalarının uygulanmamasını istemiştir.¹⁶³ “İnsanlara delilsiz iddiaları sebebiyle istekleri verilse bazı kimseler bazı insanların kanlarında ve mallarında hak iddia ederlerdi”¹⁶⁴ sözleriyle de yine iddiaların tetkikine verdiği önemi göstermiştir.

5.2. Hz. Peygamber’in (sav) Adaletle Hükmetmesi

Resulullah, kızı Fatıma bile olsa, suçlunun cezasını vereceğini söyleyerek hukukun üstünlüğüne verdiği önemi ifade etmiştir.¹⁶⁵ Hatta kendi şahsı da söz konusu olduğunda aynı

¹⁵⁹ Ebû Dâvud, “Büyû” 90; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, Muvatta’. Thk. Muḥammed Fuad ‘Abdulbâki, (Beyrût: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1406/1985), “Akdiye”, 28.

¹⁶⁰ Ebû Dâvud, “Diyât”, 25; Nesâî, “Kasâme”, 38; İbn Mâce, “Tıb”, 16.

¹⁶¹ Buhârî, “Enbiyâ”, 54, “Hudûd”, 11,12; Müslim, “Hudûd”, 8,9.

¹⁶² Nesâî, “Kat’u’s-Sârik”, 5.

¹⁶³ Tirmizî, “Hudûd”, 2.

¹⁶⁴ Müslim, “Akdiye”, 1.

¹⁶⁵ Buhârî, “Enbiyâ”, 54, “Hudûd”, 11,12; Müslim, “Hudûd”, 8,9.

hassasiyeti sergilemiştir.¹⁶⁶ Bir defasında Allah Resulü harp ganimetlerini dağıtırken kalabalıktan dolayı büyük izdiham oluşmuş, Resulullah çok yaklaşan bir şahsa elindeki çubukla işaret ederken çubuk adamı hafifçe yaralamıştı. Resul-i Ekrem çubuğu adamın eline vererek ödeşmesini istemiş, bu sahabe de hakkını helal ettiğini beyan ederek bu teklifi kabul etmemiştir.¹⁶⁷ Yine, “O zaman beni şahit tutma. Çünkü ben adaletsizliğe şahit olamam!” diyerek çocukları arasında eşitliğe uymayan babanın, oğluna yaptığı hibeyi kabul etmediğine dair hadis ilgili bölümde geçmişti.¹⁶⁸

5.3. Hz. Peygamber’in (sav) Hak Sahibinin Hakkını Korumaya Âzâmi İhtimam Göstermesi

“Şüphesiz ki ben bir insanım. Sizler bana davalarınızı arz ediyorsunuz. Olabilir ki sizden biri delilini daha düzgün ifadelerle savunur, ben de duyduklarıma dayanarak onun lehine hükmederim. Ben kimin lehine kardeşinin hakkından bir şeye hükmetmiş isem o kimse bunu almasın. Çünkü ben ona ancak ateşten bir parça vermişimdir.”¹⁶⁹ buyuran Allah Resulü, hakların muhafazasına çok büyük itina göstermiştir. Allah Resulü vefatına yakın bir sırada ashabına şöyle hitap etmiştir: “Ey insanlar! Sizden birine vurmuşsam, işte sırtım, gelsin vursun, birinizin malını almışsam, gelsin, hakkını alsın! Kimin onurunu yaraladıysam o da benimkini yaralasın. Sakın hak sahibi, şayet kısas talebinde bulunursam, Resulullah bana darılır diye düşünmesin! Bilmelisiniz ki hakkını isteyene darılmak ve kin tutmak, benim fitratımda ve ahlakımda yoktur. Benim yanımda en sevimliniz, hakkı varsa gelip benden onu isteyen ve helâl eden kimsedir. Böylece Rabbimin huzuruna, üzerimde hiçbir kul hakkı ihlali olmadan varırım”.¹⁷⁰

Hak sahibinin hakkını koruma hususunda bir diğer örnek şöyledir: Resulullah (sav), bir adamdan borç ile deve almış, adam borcunu istemeye geldiğinde bazı kaba sözler sarf etmiş, sahabe adama kızmış, ancak Resulullah “Bırakın onu! Hak sâhibinin konuşma hakkı vardır” diyerek hak sahibinin korunması gereğine dair önemli bir ders vermiştir.¹⁷¹

¹⁶⁶ Hadislerde hukukun üstünlüğü hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Çalgan, “Sahîh-i Buhârî'nin Kitâbu'l-Ahkâmı'nın Yönetişim Bağlamında Güncel Bir Okuması”, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*64 (2017), 187-8.

¹⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Diyât”, 13.

¹⁶⁸ Müslim, “Hibe”, 14.

¹⁶⁹ Buhârî, “Hıyel”, 10.

¹⁷⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi's-şeria*, thk. Abdülmu'tî Kal'acı (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), 7/179.

¹⁷¹ Buhârî, “İstikrâz”, 4,6,7; Müslim, “Musâkât”, 118-122.

SONUÇ

“İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.”¹⁷² ayeti kerimesinin işaret ettiği üzere, dünyamızın yaşadığı her çeşit problemin temelinde insanların işledikleri hak ihlallerinin yattığı görülmektedir. Sosyal olsun, iktisadi olsun, idari olsun hayatın her alanında, aile problemlerinden yolsuzluklara, sosyal ilişkilerin çözülmesinden görevlendirmelerde ehliyet ve liyakat ilkelerinin göz ardı edilmesine kadar çok farklı türleri ile karşımıza çıkan ve her sahada yansımaları görülen bireysel ve toplumsal hak ihlallerinin toplumun maddî ve manevi olarak geri kalmasında büyük rol oynadığı açıktır. Çalışmamız bütün boyutlarıyla hak ihlalleri konusunu ve bu ihlallerin çözüm yollarını dinimizin temel öğretileri ışığında bir bütün olarak inceleyerek bu hayati konuda farkındalık ve bilinç oluşmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir.

Kur’an ve Sünnette kul hakkı ihlali mezalim konusuna önemle değinilmiş, Resulullah’ın (sav) veda hutbesinde en kritik sözleri, nasıl ki o esnada kutsal bir ayda, kutsal bir günde ve kutsal bir mekânda bulunuluyorsa, Müslümanların can, mal ve saygınlıklarının da aynı şekilde kutsal ve dokunulmaz olduğunu belirtmek olmuştur. Sahih Buhârî’de konunun ehemmiyetine binaen “mezâlîm” isimli müstakil bir kitap bulunması da Müslümanların dikkatini bu hassas konuya çekmek bakımından anlamlıdır. Hz. Peygamber Müslümanları kıyamet gününde iflas etmemek, altın ve gümüşün geçerli olmayacağı bir zamanda sevaplarını kaybetmemek için dünyadayken, haklarını ihlal ettikleri hak sahipleri ile helalleşmeye davet etmiştir.

Kul hakları konularına ve muhataplarına göre çeşitli alt dallara ayrılabilir. Bu konuların ve muhatapların iyi öğrenilmesi hak ihlallerinin yaşanmaması için önem arz eder. Konu bakımından, can, mal ve onur olmak üzere başlıca üç tür hak ihlali söz konusudur. Haksız kazanç sağlamak, ticarete dolandırıcılık yapmak, imkân varken borcu zamanında ödememek, gıybet, iftira, alay, hakaret, ara bozma gibi pek çok konu bu ana başlıklar altında incelenmiştir. Onur konusundaki hak ihlallerinin önemine değinilmiş, insanı uhrevî felakete götüren başlıca sebebin dilin afetleri olduğu hususu, hadislerde önemle vurgulanmıştır.

¹⁷² er-Rum 30/41.

Hak ihlallerinin muhatapları, anne ve babadan başlayarak en yakın sosyal halkadan en geniş topluma kadar değişmektedir. Eşler, çocuklar, akraba ve komşular, toplumun muhtaç kesimleri ve nihayet tüm Müslümanlar her birine karşı önemli sorumluluklar taşıdığımız muhataplarımız olup her grubun hakkına riayet etmek gerekir. İşçi-işveren ve yönetici-yönetilen ilişkileri de bu bağlamda özel önem arz eden konular olup bu konulardaki ilâhî ve nebevî mesajlar ne kadar yeterli biçimde öğrenilirse, bu alanlarda yaşanan ihlallere karşı duyarlılık da o kadar yeterli seviyeye ulaşacaktır.

Hak ihlalleri gerçekleşmemesi için toplumda farkındalık oluşturma, gerekli tedbirleri alma ve bu ihlallere karşı caydırıcılığın temini yoluyla gerekli adımlar atılmalıdır. Hak ihlali gerçekleştiğinde derhal helalleşilmeli, mali zarar varsa tazmin edilmeli, hak sahibi affetmeyi tercih etmeli, ancak iş ceza aşamasına gelmişse ceza uygulanarak haklar muhafaza edilmelidir. Resulullah (sav) hak ihlalleri konusunda olağanüstü derecede hassas davranmış, işin ciddiyetini hissettirmiş, ihlal konusunun iyice tahkik edilmesini istemiş, adalet ve hukukun üstünlüğü hususlarında ümmetine söz ve davranışlarıyla örnek olmuş, hak sahibinin hakkını muhafazada büyük ihtimam göstermiştir. Günümüzde de kul hakkı ihlalleri konusunun tüm yönleriyle anlaşılması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘ Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî. *Şu‘abu'l-Îmân*. thk. Abdulalî ‘Abdulhamîd. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerîa*. thk. Abdülmü'tî Kal'acî. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, y.y.,1408/1988.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. ‘Amr el-Bezzâr. *el-Müsned (el-Müsnedü'l-kebîr, el-Bahrü'z-zehhâr)*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah v.dğr. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009.
- Buhârî, Ebû ‘ Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl el-Buhârî. *El-Câmi‘u's-Şahîh*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dârü Tavkı'n-Necât, 1422.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kul Hakkı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kul-hakki>
- Çalğan, Mehmet Ali. “İslâm’da Sermaye Birikimi: İlgili Hadislerin Güncel Bir Okuması”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017), 85-113.
- Çalğan, Mehmet Ali. “Sahîh-i Buhârî’nin Kitâbu'l-Ahkâmı’nın Yönetişim Bağlamında Güncel Bir Okuması”. *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 64 (2017), 175/194.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.
- Dölek, Âdem. “Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek (Sıla-i Rahim)”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2010), 33-56.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, ts.
- Eren, Mehmet. “Kur’ân ve Sünnete Göre Sıla-i Rahmin Önemi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 368-380.

- Hökelekli, Hayati. “İslâm’ın İnsan Görüşü Işığında İşçi Hakları”. *İslam’da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği Sempozyumu*. 233-242. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- İbn Hacer el-‘Askalânî, Ahmed b. ‘Ali. *Fethu’l-Bârî Bi Şerhi Şahîhi’l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Mâ‘rife, 1379.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin. *Es-Siretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka, İbrahim el-Ebyari, Abdülhafız Şelebi. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta’*. Thk. Muhammed Fuad ‘Abdülbâki. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-‘Arabî, 1406/1985.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *El-Câmi ‘U’s-Şahîh*. Thk. Muhammed Fuâd ‘Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-‘Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû ‘Abdirrahman Ahmed b. Şu‘ayb en-Nesâî. *es-Sunen*. Thk. ‘Abdulfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebu’l-Maţbu‘âti’l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî. *El-Minhâc Şerhu Şahîhi Muslim B. El-Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-‘Arabî, 1392.
- Öge, Sinan. “İnsan Hakları İhlalinin Dinî-Ahlakî Adlandırması: Büyük Günah”. *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu*. ed. Tevhit Ayengin. 177-188. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Özpinar, Ömer. “Hadîslere Göre İslâm Kardeşliğinin Anlamı ve Korunması İçin Alınacak Tedbirler”. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (2014), 129-157.
- Sancaklı, Saffet. “Hz. Peygamber ve İnsan Hakları”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (2003), 23-51.
- Taberânî, Ebû Kâsım Süleymân b. Ahmed. *El-Mu‘ce‘mu’s-Sağîr*. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1985.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *El-Mu‘cemü'l-Kebîr*. Thk. Hâmdî b. ‘Abdülmeccid es-selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebü İbn Teymiyye, 1994.
- Tirmizî, Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ et-Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî, 1998.

Toksarı, Ali. “Farklı Bir Açıdan İnsan Hakları”. *Diyanet İlmî Dergi* 47/2 (2011), 73-90.

Topaloğlu, Nuri. “İnsan Hakları ve İslam”. *Diyanet İlmî Dergi* 26/1 (1990), 3-12.